

УНІВЕРСАЛІЗМ І РЕГІОНІКА У СУЧАСНІЙ ЕТНОКУЛЬТУРОЛОГІЇ

Анотація: У статті розглядається співвідношення універсалізму та регіоніки як один із засадничих принципів філософії етнокультури.

Ключові слова: філософія етнокультури, етнокультурологія, універсалізм, регіоніка.

Аннотация: В статье рассматривается соотношение универсализма и регионики как один из основополагающих принципов философии этнокультуры.

Ключевые слова: философия этнокультуры, этнокультурология, универсализм, регионики.

Summary: The article deals with the correlation between the Universalism and Regionix as one of the basic principles of the Philosophy of Ethnoculture.

Key words: Philosophy of Ethnoculture, Ethnoculturology, Universalism, Regionics.

Актуальність теми. Становлення сучасної етнокультурології відбувається в умовах двох суперечливих тенденцій цивілізаційного розвитку: “глобалізації” і “трайболізації”. Якщо глобалізація пов’язана з формуванням планетарної, ноосферної, урбаністичної цілісності людства, то трайболізація (дослівно “племінне подрібнення”) означає рух до етнонаціональної ідентичності, аж до етнічного партикуляризму й автаркії. Як вважає італійський арт-критик, фундатор трансавангарду проф. А.Б.Оліва, “трайболізація є відповіддю в ключі селянських цивілізацій тієї мікротериторії, до якої належить те або інше плем’я, і пошук тотожності здійснюється через відступ, через право крові до визначення розбіжностей” [5, с.3]. Подібні погляди на основне етнокультурне протиріччя сучасної цивілізації висловлюються й у “Зеленій книзі” А.Каддафі, де аналізуються альтернативні моделі розвитку суспільства, зокрема, т.зв. “Третя світова теорія”; у польській збірці матеріалів конференції “Слов’янські народи стосовно глобалізації

[див.: 8], де висувається холистична ідея “глобалізації” світу.

Ступінь розробленості проблеми. До вирішення цих та інших проблем співвідношення мегацивілізації й етнічних культур, дослідження культурогенезу й сучасного стану культур окремих суперетносів, етносів і субетносів покликана сучасна етнокультурологія. Вона поєднує філософське, космологічне осмислення культурної проблематики появи й існування етносів (напр., Л.Гумільов) з аналізом культурних ситуацій історичного життя національних спільнот, як на “автохтонному”, так і “діаспорному” рівні (напр., А.Кримський). Ідеї етнокультурології дістали філософсько-методологічне обґрунтування в працях Г.Сколімовського (США), В.Клюксена (Німеччина), Д.Уорнера (Швейцарія), А.Стельмаховського, С.Козака (Польща), В.Жидкова, М.Ковалькової, В.Поліщука (Росія), В.Горського, В.Данилейка, С.Кримського, М.Поповича, В.Скуратівського (Україна) і багатьох інших дослідників національно-культурної спадщини, особливо в зв’язку із сучасними процесами етнонаціональної ідентифікації, що охопила увесь світ.

Як відповідь на виклик часу в ситуації “post” (постколоніалізм, посттоталітаризм, пострадянський простір, постмодерн тощо) з’явилася навіть метафілософія універсалізму, що поширюється, зокрема, і на етнокультурологію з погляду холистичної парадигми єдності різноманітного, ідей діалогу, комплементарності, толерантності, “прикордоння” етнокультур. Засновником і провідним теоретиком цього вчення є професор Варшавського університету Януш Кучинський [див.: 7]. Відбулися Всесвітній і три Європейських конгре-

си з універсалізму, учасником яких був автор цієї статті [див., напр.: 2].

Мета даного дослідження – розкрити співвідношення універсалізму і регіоніки як один із засадничих принципів філософії етнокультури, що лежить у підґрунті сучасної етнокультурології та народознавства.

Виклад основного матеріалу. У метафілософії універсалізму стверджується ідея А.Бергсона про “*Filouniversale*” — здатності сприймати речі цілісно, у повному обсязі їхніх рис, кольорів, у всій складності форми і змісту. В універсалізмі досягається цілісне, холистичне, “інтегральне” світовідношення, що лежить в основі будь-якої культурної парадигми.

Рух універсалізму консолідується з діяльністю ООН, ЮНЕСКО, Римського клубу й інших міжнародних організацій, здатних вплинути на майбутнє людства. Сучасний світ розглядається як постмодерне суспільство, покликане перебороти недоліки соціального і національного протиставлення, на шляхах конвергенції підійти до нового світоустрою. Суспільство, засноване на ідеях універсалізму, уявляється “міжкласовим”, “міжнаціональним”, “межрелігійним”. Воно розуміється як Глобальна Солідарність Людських Істот у Союзі з Природою. У холистичній парадигмі універсалізму людство осмислює себе Людиною (М.Епштейн), приходить до планетарної самосвідомості, збагаченій духовною співтворчістю націй і народів.

Уже засноване Міжнародне наукове суспільство універсалізму, до якого входять національні відділення багатьох країн світу. Видається Всесвітня бібліотека універсалізму, щокварталу виходить теоретичний журнал “Діалог і Універсалізм”. Універсалісти фокусують свою увагу на таких напрямках суспільної і гуманітарної думки, що широко поширені в національних і етнічних культурах як “загальнолюдські” (наприклад, співвідношення універсалістської макроетики та етнетики). Будівництво кращого майбутнього людства починається з грандіозного інтелектуального процесу, творчого проекту солідарності, взаєморозуміння і співробітництва всіх націй і народів планети.

Філософія універсалізму пов'язана з так званою “глобалістикою” – науковими теоріями, що мають планетарний масштаб і значення (від космізму й екофілософії до фемінізму й етнокультурології). Універсалізм підіймається до рівня метафілософії, спрямованої на інтеграцію наук і гуманістики, на міждисциплінарну наукову кооперацію. Виходячи з холистичної ідеї універсальності буття, суспільства й особистості, складається універсалістична філософія історії, культури, антропології, етики, бізнесу. Відтак досягається гармонія теорії й практики, уніфікація наукових, культурних і освітньо-етичних вимірів, взаємодія представників науки і громадянського суспільства. Найновіші приклади практичного втілення ідей універсалізму — “Болонський процес” у системі вищої освіти Європи і світу, поява т.зв. “євро регіонів”, в т.ч. і на Чернігівщині.

У центрі уваги метатеорії універсалізму знаходяться і етнокультурологічні проблеми, що вимагають сучасних підходів з погляду збереження культурної спадщини народів і налагодження діалогу культур:

- співвідношення модернізму і постмодернізму, етнічних традицій та інновацій у контексті історії, культури і мистецтва;
  - побудова “універсального”, “відкритого”, правового суспільства на основі ідей справедливості, міжнародного права, культурного співробітництва народів;
  - інтеграція наук, культур і релігій у перспективі нового синтезу (синкретизму) духовності;
  - творення глобальної, планетарного масштабу культури людства на основі діалогу етнонаціональних культур (подолання етнічного партикуляризму, автаркії і нарцисизму);
  - вироблення нової методології етнокультурології на основі екогуманізму, етнетики, національних моделей універсалізму.
- Це є можливим тому, що незважаючи на етнонаціональні і релігійні розходження, людство усе більш усвідомлює себе єдиним планетарним організмом.

У той само час універсалізм не є тотожним космополітизму і має свої специфікації в етнокультурних і релігійних моделях способу життя, філософії, мистецтва, освіти. Прита-

манно це перш за все тим регіонам та етносам (суперетносам), котрі знаходяться на “стику”, “пограниччі”, “помежев’ї” культур (зокрема, слов’янських). Якраз тут, на “кордонах” національних культур і відбувається, за М.Бахтінім, їхня “зустріч” і “діалог”, здійснюється загальнолюдська функція інтеграції народів, геополітичного “Заходу” і “Сходу”, “Півночі” і “Півдня”. Саме у культурному “полілозі” нації досягають розуміння своєї ідентичності, знаходячи в поліфонії духовного космосу своє неповторне й унікальне місце (унікальне виявляється через універсальне, як і навпаки!). Виникнення і розвиток суперетносів, багатонаціональних спільнот людей доводить цивілізаційну закономірність та перспективність інтеграційних процесів у світовому контексті універсалізму. Адже антитеза універсалізму — національне і культурне відчуження, чи то етнічний партикуляризм, або духовна автаркія нації, її самообмеженість, нарцисизм, провінційність. Останні долаються через діалектику національного та універсального, де цивілізаційні крайнощі опосередковуються через етнокультурну спільність суперетносів, “діалог” та “полілог” між ними.

Наприклад, духовно-релігійна ідея слов’янської інтеграції (від “Товариства об’єднаних слов’ян” і Кирило-Мефодіївського братства до I Всеслов’янського конгресу 1848 р. в Празі) має чисельні витоки і прояви в українському, російському, польському, чеському тощо родовому бутті й свідомості. Ще М.Бердяєв відзначав, що “всеслов’янська самосвідомість” включає до себе кілька культурно-історичних та релігійних типів, і за обсягом вона є ширшою, аніж будь-яке етноцентричне слов’янофільство (в тому числі і т.зв. “мессіанізм”).

“Весною народів” назвали ще в середині XIX сторіччя пробудження національної самосвідомості багатьох європейських народів, національно-визвольний рух в імперських супердержавках. В авангарді “весняного” відродження Європи були численні слов’янські народи, що входили або були розпорошені серед різних імперських державних утворень, до того ж не завжди слов’янських (Австро-Угорщина, Османська Туреччина).

Слов’янство все більше усвідомлювало свою етнокультурну окремішність, своє особливе місце і неповторну роль в європейській цивілізації. Здавна народи Центральної і Східної Європи були цивілізаційним місцем “зустрічі” й “діалогу” Заходу і Сходу, римсько-католицької та візантійсько-православної моделі європейських культур. Під впливом “весни народів” виникають проекти національного ренесансу, потужний слов’янофільський рух, різноманітні концепції “панславізму” та слов’янського федералізму (конфедерації).

Зокрема, на Україні ще 180 років тому утворилося “Товариство об’єднаних слов’ян (до речі, за участю декабристів-чернігівців), згодом — славнозвісне “Кирило-Мефодіївське братство”. Тарас Шевченко, Пантелеймон Куліш, Микола Костомаров та інші українські мислителі закликали слов’ян до волі, до етнонаціонального самовизначення і зближення, щоб “потекли в одне море слов’янської ріки”, “щоб усі слов’яни стали добрими братами”.

Ідеї українських “братчиків” були співзвучними ідеям історичної, релігійної, мовної та літературної взаємності слов’ян, що висунули в Чехії та Словаччині Ф. Палацький, П.Шафарик, Я.Коллар, а пізніше — російські слов’янофіли, А. Міцкевич і А.Гуровський в Польщі тощо. З 1846 року в багатьох краях Центральної та Східної Європи виникають “матиці” — культурно-просвітницькі товариства етнонаціонального і всеслов’янського духовного спрямування. Вони з’являються серед сербів, чехів, хорватів, лужичан, нарешті у Львові — “Українська матиця”.

На Україні становлення ідей слов’янського духовного універсалізму відбилося у творчості багатьох українських поетів XIX століття. Наприклад, у Бориса Грінченка:

Друзі кохані! Ми будемо жити

В спілці із людьми-братами:

Бо ми великої людськості діти, —

Згода хай буде між нами!

Поєднання універсалістичного світогляду та християнського миролюб’я із національно-державною ідеєю бачимо у Володимира Жаботинського: “Ми однакостайно мріємо про ті часи, коли всі люди будуть братами один одному...”, але для цього потребується “право й

можливість бути і залишатися самим собою і голосно називатися своїм національним ім'ям: лише за цієї умови здійсненне справжнє братство..." [6, с.9].

З огляду на це, найважливіше місце в сучасній етнокультурології посідає регіоніка, що, утім, не протистоїть універсалізму, а виступає його умовою, бо універсальне виявляється через транскультурний діалог, комплементарність, різноманіття регіонального. Універсалізм звертається до ідей децентралізації, плюралізму, маргінальності, регіональності культурних ситуацій у постмодерному світі, намагаючись перебороти їхню роз'єднаність і конфронтацію. А регіоніка в етнокультурології вивчає "мультиверсум", синтез, прикордоння культур в їхньому реальному, живому стані, на рівні конкретно-унікального, культурно-історичного і геокультурного "хронотопа". Універсалізм і регіоніка — це полярні і взаємододатні категорії теорії цивілізаційного розвитку, дослідження етно- і культурогенезу, міжнаціональних і міжцивілізаційних відносин. Більш за те, "загальнолюдські" і "глобальні" проблеми найчастіше фокусуються в регіонах (Чорнобиль), а маргінальні події часом здобувають планетарне значення ("гарячі точки").

Отже, регіоніку можна визначити як комплекс вчень про регіональні виміри людського буття. Пошукові обрії регіоніки простягаються від природно-ландшафтних і соціально-історичних до сучасних економічних і культурних умов життєдіяльності народу на субетнічному рівні, у межах певного краю. Для України, наприклад, розподіл на регіони обумовлений як географічно (ландшафтним характером місцевості), так і історично (найдавнішим розселенням племен і племінних союзів у процесі етногенезу), а також адміністративно (процесом "державотворення" — державного будівництва). Чималу роль у регіоналізації етнокультурного буття грали і грають прикордонні зв'язки, характер трансграничних відносин з найближчими сусідами (для України — Росія, Білорусь, Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія, Туреччина). З іншого боку, незважаючи на всю субкультурну розмаїтість України, як "країни колиш-

ніх окраїн" (Богдан Осадчук), український народ поєднує єдиний культурогенез, розвиток етноментальності, мови, фольклору, традицій, "соборності" багатонаціонального, поліетнічного існування. Українську культуру іноді називають навіть "крейсуючою", маючи на увазі її геокультурний та історичний рух між Заходом і Сходом, слов'янськими і тюркськими елементами. Культурогенез і розвиток етноментальності в Україні просякнуті величезним масивом цінностей багатьох світових культур: скіфсько-сарматської, мусульманської, іудейської, античної, візантійської, західноєвропейської, польської, російської. І в цьому її суть і життєва сила, тому що "культура живе на кордонах" (М.Бахтін). Регіональні і субетнічні особливості української культури складають різні транскультурні взаємодії: російсько-українські, польсько-українські, слов'яно-тюркські (україно-турецькі, україно-татарські), слов'яно-іранські, східно- і південно-слов'янські, слов'яно-індоарійські. Зокрема, багато уваги дослідженню тюркського впливу, особливо в кримському регіоні, приділяли відомі українські етнокультурологи П.Куліш і А.Кримський. Сьогодні відроджується інтерес до етнічної культури кримських татар, до етногенезу і релігійних особливостей невеликого тюркського народу караїмів.

Регіоніка в етнологічному, історичному й економічному вимірах повинна розкрити субетнічну неповторність і самобутність соціального життя краю, його особливу причетність до становлення і розвитку єдиної державної нації. У культурологічному аспекті регіоніка може бути репрезентована як своєрідна "культурографія" регіону з її специфічною "духовною метафізикою" і "духовною етнографією" (термінологія Фосильйона). У цих вимірах регіоніка і стає складовою частиною етнокультурології, або "культурологічною регіонікою" [4, с.58-62].

Як можлива побудова концептуальних моделей культурологічної регіоніки і навіть "естетики регіону"? Уявляється, що цей розділ етнокультурології може бути побудований не тільки на загальнометодологічних, універсальних наукових засадах, але і за допомогою специфічної, етнокультурологічної катего-

ріальної системи. Адже вже за визначенням будь-яка регіоніка повинна містити в собі національно-іманентні, “етно-онтологічні” поняття й образи, що імпліцитно існують в етноментальності, в духовній метафізиці, або, говорячи постнекласичною мовою, в енергоінформаційному просторі регіону.

Концептуальні моделі культурологічної регіоніки можуть інтегрувати в собі поняття і категорії, дослідницькі підходи і принципи, сполучені з універсаліями й архетипами певної етноментальності [див., напр., 1]:

1. Універсальні категорії українського світовідношення і менталітету: “софійність”, “кардіоцентризм”, “антеїзм”, “екофіліяльність”, “панестетизм”, “калокагатійність” та інші, розроблені в працях В.Мазепи, С.Кримського, В.Горського, В.Табачковського, В.Малахова, Л.Левчук. Розбудова понятійно-категоріального апарату сучасної «філософії етнокультури» (В.Личковах).

2. Розуміння українського світовідношення як “Святовідношення”, що поєднує святкове і сакральне з екологічним і побутовим. Аналіз естетики “святівідношення” в народному та професійному мистецтві окремих регіонів України.

3. Провідні поняття і принципи етнокультури, особливо її фольклорної складової. Аналіз основних міфологічних і фольклорних мотивів в історії традиційного і сучасного мистецтва в його субетнічних вимірах. Дослідження ментально-естетичного простору “елітарної” та “масової” культури крізь призму фольклоризму, примітивізму, неоміфології, неонаївізму, національної форми як світогляду та “художньої націології” взагалі (роботи О.Петрової, Д.Русіна, М.Маричевського, Г.Міщенко та ін.).

4. Етнонаціональна і регіональна інтерпретація таких архетипів, як “Дім”, “Поле”, “Храм”, “Земля” і “Небо”, які є фундаментальними в онтології “тут-буття” М.Гайдегера, репрезентуючи екзистенціальну феноменологію як життя і роздуми на “польовій дорозі”, на Путівцю. Етнокulturологічне розуміння феноменології «життєвого світу» нації через екзистенціали «просторовості», «часовості», «емоційності»,

«тілесності», які формують хронотопи етнокультури.

5. Духовно-світоглядне і художньо-естетичне наповнення таких традиційних українських понять, як “обійстя”, “хутір”, “дивовижжя”, “дивосвіт”, “дивосад”, “парсуна” тощо [9]. Філософсько-естетична розбудова, приміром, поняття “Хутора” як категорії української етнокulturології в розумінні Пантелеймона Куліша (“хутірна філософія”, “хутірна поезія”) та сучасних мистецтвознавців і мистців (напр., журнали “Образотворче мистецтво”, “Art-Line”, «Дивосад»).

6. Засадничі принципи енергоінформаційної естетики (еніоестетики) в їх регіональному, етнокulturному вимірі. Що стосується сіверянської еніоестетики, то вона постає як довженківська естетика “зачарованої Десни”, з її напівмістичною замріяністю і романтичним символізмом [3]. Дослідження енергоінформаційних зв’язків між давньослов’янськими архетипами, візантійським стилем, українським бароко та необароко початку й кінця ХХ століття.

7. Аналіз і творче використання понятійно-категоріального інструментарію (тезаурусу) у творах видатних представників культури, естетики і мистецтва певного регіону. Наприклад, для етнокulturної регіоніки Чернігівського краю – це творча спадщина Лазаря Барановича, Іоанна Максимовича, Іоанна Величківського, Пантелеймона Куліша, Михайла Коцюбинського, Михайла Жука, Павла Тичини, Івана Кочерги, Олександра Довженка та інших сіверянських геніїв українського народу.

Висновки. Єдність універсалізму і регіоніки в сучасній етнокulturології корелює з методологічними шуканнями французької “Школи Анналів” на теренах історичної психології і психології народів, з роботами М.Бердяєва і М.Грушевського в області етнології. Взаємодатність двох зазначених підходів пов’язана з постмодерністичною спрямованістю на “децентралізацію” культурографічної проблематики через її регіоналізм і поліцентризм. Запропонована методологія етнокulturологічних пошуків, сподіваюсь, буде служити і подоланню загрозливих для сучасної культури тенденцій її односторонності

“глобалізації” чи “трайболізації”. Сучасна етнокulturологія покликана розвивати ідеї філософського дослідження “фізіогноміки”, “психології” та “еніології” культурної душі народів, їх неповторного етнонаціонального і субетнічного буття-в-культурі. Перспективним є конституювання новітнього напрямку етнокulturології й народознавства – філософії етнокulturури [10].

Література:

1. Кримський С. Універсалії українського менталітету // Кур'єр ЮНЕСКО. – 1992. – №9-10.
2. Личковах В. Новий камінь Сізіфа? (Міркування про I Всесвітній конгрес універсалізму) // Філософська і соціологічна думка. – К., 1994. – №3.
3. Личковах В. Сіверянська еніоестетика: слов'янські архетипи / В.Личковах // Сіверянський літопис. – Чернігів, 1998.
4. Личковах В. Під сигнатурою Спаса. Сіверянська культурологічна регіоніка / В.Личковах // Вісник Чернігівського педагогічного університету. Серія: Філол. науки. - Випуск 14. – Чернігів, 2002.
5. Оліва Акілле Боніто. Культурний номадизм і діаспора. – К.: Вид. ЦСМС, 1996.
Україна. – 1993. - №8. – С.9.
6. Kuczynski Janucz. Wstep do uniwersalizmu. Tom.1: Ogrodnicy Swiata. – Warszawa, 1998.
7. Личковах В.А. Глобалізація і слов'янська ідентичність [Рецензія на:] Narody slowianskie wobec globalizacji / В. Личковах // Філософська думка. – 2004. - №4. – С.153-156.
9. Див.: Дивосад: Чернігівський культурологічний журнал. №1. – Чернігів, 2000.
10. Див., напр.: Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія «Філол.науки» - Вип. 66: Кулішеві читання з філософії етнокulturури / За ред. В.Личковаха. – Чернігів: ЧДПУ, 2009.